

ČASOVÝ VZNIK, ROZSAH A INTENZITA FEUERBACHOVA FILOSOFICKÉHO VLIVU NA MLADÉHO MARXE

O velikém významu Ludvíka Feuerbacha v dějinách německé filosofie a zvláště o jeho vynikající úloze v procesu rozkladu mladohegelovské školy nemůže dnes již být žádného sporu, a pokud jde zásadně o Feuerbachův vliv na vývoj názorů mladého Marxe, je více než dostatečně potvrzen osobními svědectvími obou zakladatelů vědeckého komunismu, Marxe a Engelse.¹⁾ Otázkou sporu však stále zůstává míra tohoto vlivu, jakož i okamžik, kdy se tento vliv začal uplatňovat rozhodujícím způsobem, a zdali se vůbec někdy uplatňoval rozhodujícím nebo snad dokonce výlučným způsobem.

V dosavadních pracích věnovaných genezi marxistické filosofie můžeme zjistit — třeba ne vždy zřetelně vyslovený — zhruba trojí názor, pokud jde o stanovení doby, v níž měly Feuerbachovy názory pronikavě působit na Marxův vývoj:

1. Feuerbachův spis „Podstata křesťanství“, publikovaný v létě 1841, působil na Marxe i Engelse takřka jako zjevení; vyřešil jedním rázem všechny rozpory uvnitř mladohegelovské školy, dosavadní hegelovci Marx a Engels procitli, odvrhli po jistém přechodném období Hegelův idealistický systém a Feuerbach u nich zcela opanoval pole.²⁾ 2. Marx byl pod značným vlivem Feuerbachovým již od r. 1841 a tento vliv stále rostl ve shodě s tím, jak Feuerbach sám svoji filosofii propracovával a zpřesňoval i jak Marx stále důkladněji poznával nedostatky filosofie Hegelovy. Od 13. února 1843, od publikování Feuerbachových „Prozatímních thesís k reformě filosofie“,³⁾ stal se vliv Feuerbachův pro Marxe v tomto období rozhodujícím. 3. Marx sice Feuerbachovy myšlenky znal již od svých studentských dob, ale tehdy na něho neměly žádný významnější vliv; zapůsobily na něho teprve počátkem r. 1843, zato však tak silně, že Marx pod jejich dojmem, i když s nimi ve všem nesouhlasil, učinil zásadní obrat od hegelovského idealismu k filosofickému materialismu.

Hlavním představitelem posledního názoru je Franz Mehring.⁴⁾ Podle jeho mínění se Engels, jenž v pozdějších letech ve svém „Ludvíku Feuer-

bachovi“ (1886) datuje počátek rozhodujícího vlivu Feuerbachova na mladého Marxe již od vydání „Podstaty křesťanství“, tedy asi od června 1841, pronikavě zmýlil v době. Ve všem totiž, co Marx uveřejnil až do konce r. 1842, není podle Mehringa ani stopy po nějakém Feuerbachově vlivu; Marx Feuerbachovo pojetí „entuziasticky pozdravil“ teprve ve svých statích v „Německo-francouzských ročenkách“, které byly napsány nejdříve na podzim 1843⁵⁾ a které jsou do značné míry inspirovány Feuerbachovými „Prozatímními thesami“, publikovanými teprve v únoru 1843. Mehring tedy popírá, že by již „Podstata křesťanství“ byla na Marxe zapůsobila; nepopírá ovšem, že se Marx s „Podstatou křesťanství“ seznámil již záhy po jejím objevení na knižním trhu, a předpokládá to dokonce jako nejvýš pravděpodobné. Nepopírá také, že hlavní myšlenky „Prozatímních thesů“ jsou obsaženy již v „Podstatě křesťanství“ a že tedy „Prozatímní these“ nebyly pro Marxe žádným absolutně novým objevem. Přesto však tvrdí, že „Podstata křesťanství“ neudělala na Marxe ani zdaleka takový dojem jako pozdější Feuerbachova stať v „Anekdotách“, a argumentuje asi takto:

Feuerbach dokazuje v „Podstatě křesťanství“, že vyšší bytosti, které vytváří naše fantazie, jsou jen zkreslená zrcadlení a odrazy naší vlastní lidské podstaty, a že tedy náboženství nedělá člověka, nýbrž že je to naopak člověk, který dělá náboženství. Základním tématem „Podstaty křesťanství“ je výklad sil a pohnutek, které v hlavách lidí vyvolávají náboženské představy. Právě v tom okamžiku, kdy Feuerbachův spis vyšel, vrhl se Marx plně do praktického publicistického a politického boje, jehož konkrétní hospodářské a sociální problémy ho zcela zaujaly. A pro tento boj, domnívá se Mehring, se zbraně, které ve své kritice náboženství Feuerbach vytasil, celkem nehodily, a právě proto neměl Feuerbach v této periodě na Marxe žádný větší, podstatnější vliv. Během své redaktorské činnosti v „Rheinische Zeitung“ v r. 1842 a počátkem r. 1843 však Marx poznal, že Hegelova filosofie není schopna rozřešit palčivé společenské otázky, které denní život přinášel; a právě v tomto okamžiku, zdůrazňuje Mehring, vyšly Feuerbachovy „Prozatímní these“, které ukázaly základní nedostatek Hegelovy filosofie a které jí zasadily smrtelnou ránu tím, že dokazovaly společenskou podmíněnost každého náboženství a každé filosofie, a tedy i filosofie Hegelovy. Proto tolik na Marxe zapůsobily a proto teprve od této doby je třeba datovat rozhodující Feuerbachův vliv na mladého Marxe.

Tyto Mehringovy teze však zcela přehlížejí skutečnost, že Feuerbach započal se zásadní kritikou Hegelovy filosofie již koncem třicátých let⁶⁾ a že Marx Feuerbachovy spisy již před r. 1841 dobře znal. Mehringovy názory jsou v podstatě psychologizováním, vycházejícím z předpokladu,

že Marx nebyl nijak ovlivněn ranější prací Feuerbachovou, „Podstatou křesťanství“, protože se mu její argumentace v okamžiku nijak „nehodily“.

Pokud pak jde o intenzitu Feuerbachova vlivu na mladého Marxe, setkáváme se v podstatě se dvěma skupinami názorů. Prvá tvrdí, že mladý Marx, stává se – podle jedněch více, podle jiných méně – stoupencem Feuerbachovým, podržoval stále racionální jádro Hegelovy filosofie, dialektickou metodu, a na tomto základě že potom během dalších tří až čtyř let provedl kritiku Feuerbachových „chyb“, aby tak dospěl k dialektickému a historickému materialismu.⁷⁾ Jiné teorie pak obsahují domněnku, že původní hegelovec Marx v určitém období – podle jedněch hned po dokončení své doktorské disertace r. 1841, podle jiných více nebo méně později až do počátku r. 1843 – zcela zavrhl Hegelovu filosofii a stal se na čas „čistým“ feuerbachovcem. Teprve později znovu objevil Hegelovu dialektickou metodu a sloučil ji s Feuerbachovým materialismem.

Názory tohoto typu jsou spojovány s jménem Plechanova, který ve své stati „Filosofický vývoj Marxův“⁸⁾ podal teorii o „třech fázích“ Marxova myšlenkového zrání. V první, mladistvé fázi, sahající do počátku r. 1842, byl Marx podle něho bezvýhradným přívržencem Hegelovy filosofie; bylo to období jeho doktorské disertace a abstraktní hegelovské sebevědomí zde hrálo úlohů vůdčí ideje. Praktické zkušenosti z boje s pruským absolutismem však záhy ochladily Marxovo nadšení pro Hegela, a když se Hegelovy filosofie dovolávala i „kritická filosofie“ Bruno Bauera a mladohegelovské skupiny kolem něho, chtějící spasit společnost pomocí své kritické mysli a rozvíjející hegelovství stále více směrem k subjektivnímu idealismu, začal se k Hegelově filosofii chovat absolutně odmítavě. Vstoupil do druhé, antihegelovské fáze svého vývoje, do období rozhodujícího boje s tradičním hegelovstvím; toto období zabíhá až do poloviny čtyřicátých let a je charakterizováno „Svatou rodinou“ jako svou nejvýznamnější filosofickou prací. Do tohoto období spadá i Marxovo seznámení s filosofií Feuerbachovou. Marx okamžitě rozpoznal ve Feuerbachovi Hegelova protichůdce, jenž proti spekulaci postavil požadavek věčné filosofie, opírající se o reálnou skutečnost a z ní vycházející. Ve feuerbachovském snesení filosofie s nebes abstrakcí na reálnou zemi, v jeho materialismu spatřoval tehdy osvobození od hegelovské spekulativní filosofie a rozhodující moment svého vlastního filosofického vývoje. Stal se feuerbachovcem a odtrhl celou svoji dřívější filosofickou minulost, ale nedovedl přitom oddělit zrno od plev, dialektickou metodu od vývoje absolutního ducha. Převrátil prostě páku na druhou stranu a zaměnil své krajní nadšení pro Hegela v krajně nespravedlivý, zcela odmítavý vztah k němu. Pranýřoval nyní Hegelovo podřízení živého člověka mrtvé abstrakci a cestu k poznání skutečného života spatřoval v konkrétním člověku, v reálném lidství. Ve

„Svaté rodině“ proto shledává nezbytným, aby francouzský a anglický materialismus byl doplněn feuerbachovským humanismem. Jen svazek materialismu s humanismem může zvítězit nad metafyzikou, a tuto syntézu představují francouzský socialismus a komunismus, vyjadřující reálné zájmy reálné společnosti. Vůdčí devizou celé této druhé fáze Marxova vývoje je tedy konkrétně abstraktní člověk Feuerbachův.

Ano, konkrétně a abstraktní člověk. Marx si záhy uvědomuje, že podstata Feuerbachova člověka je příliš obecná, a proto příliš abstraktní. Objevuje znovu historický přístup k věcem, objevuje znovu dialektickou metodu, proto se vrací k této stránce Hegelovy filosofie, aniž by ovšem odhodil feuerbachovský materialismus. Dostává se tím do třetí, závěrečné fáze svého myšlenkového vývoje, do fáze, v níž se již nachází plně na své vlastní dráze, v níž již vypracovává základy vědeckého socialismu a vědecké filosofie, dialektického a historického materialismu. Ve „Svaté rodině“ se ještě nikde nesetkáváme s takovým oceněním Hegelovy dialektiky jako v následujících Marxových spisech; „Svatá rodina“ zřejmě představuje práci z přechodného období, z prostředního stadia Marxova vývoje. Celá jeho cesta probíhá tedy ve třech zřetelných fázích, charakterizovaných 1. hegelovským absolutním duchem, abstraktním sebevědomím, 2. feuerbachovským materialismem a humanismem, 3. syntézou obou předchozích fází, dialektickým a historickým materialismem s vůdčí myšlenkou reálného člověka, žijícího v reálné třídní společnosti v určitém sociálně ekonomickém postavení.

Marxovo myšlení, postupně se prohlubující a rozšiřující, pohybuje se tedy od abstraktního ke konkrétnímu, od historicky bezobsažného k historicky určitému, od psychologického individualismu a subjektivního moralismu k historickému objektivismu a materialismu. Nebo stručněji: Hegel – Feuerbach – a jejich potomní syntéza. Tímto triadickým postupem je podle Plechanova linie vývoje zakladatelů materialistického pojetí dějin – neboť stejným vývojem prý prošel i Bedřich Engels – plně objasněna.⁹⁾

Plechanov tedy líčí proces vznikání marxistické filosofie jako jednoduchou syntézu, jako prostý, takřka matematický součet nebo mechanické sjednocení Hegelovy dialektiky a Feuerbachova materialismu, odehrávající se ve sféře čistě ideové, nezávisle na rozvoji přírodních věd a mimo praktické třídní boje. Proto mu také v této stati zcela uniká skutečnost, že marxismus představuje zcela novou kvalitu ve filosofii, a především z tohoto důvodu byla jeho teorie tří fází řadou marxistických teoretiků ostře kritizována. A protože Plechanov v jiných svých pracích vždy správně zdůrazňuje sociálně ekonomické kořeny teoretického myšlení a odmítá redukci filosofického vývoje na pouhou filiaci idejí, byly vyslovovány i pochybnosti o tom, zdali je tato stať o filosofickém vývoji Mar-

xově opravdu prací Plechanovovou. K položení takové otázky sváděla i okolnost, že tato Plechanovova stať je vlastně nedokončený zápis lekce, kterou Plechanov četl na Vysoké škole ruské v Paříži někdy v zimě 1905/06, jak se domnívá autorka předmluvy k jejímu prvnímu vydání L. I. Axelrodová-Ortodoxová.¹⁰⁾

Nejnověji položil otázku, zda zmíněnou stať o filosofickém vývoji Marxově napsal skutečně Plechanov, a nenapsal-li ji, jak se dostala do jeho Spisů, V. P. Tkačenko.¹¹⁾ Domnívá se, že kdyby byl Plechanov skutečně jejím autorem, musely by její myšlenky souhlasit s jinými bezpečně Plechanovovými články příbuzné tematiky, psanými těsně před jeho zmíněnou pařížskou přednáškou i těsně po ní. V úvahu zde přicházejí především „Předmluva překladatele k 2. vydání brožury B. Engelse „Ludvík Feuerbach“ (Ženeva 1905) a „Základní otázky marxismu“ (Petrohrad 1908).¹²⁾ Konfrontací těchto prací se zkoumanou statí, jakož i s jinými Plechanovovými články a s jeho celkovým filosofickým profilem však vyplývá, že zde není žádného souhlasu. Plechanov všude dokazuje, že ani Marx, ani Engels nevypracovali dialektický a historický materialismus cestou mechanického slučování idealistické dialektiky s materialismem, nýbrž cestou zásadní kritiky Hegelovy idealistické filosofie a stejně zásadním kritickým přepracováním veškerého dřívějšího materialismu včetně materialismu Feuerbachova, a ostře vystupuje proti názorům o údajném eklekticismu Marxově. Marxova filosofie je Plechanovovi vždy protikladem předmarxovského myšlení, je si vědom její kvalitativní novosti a nikdy neřekne o nějaké syntéze Hegela s Feuerbachem u Marxe. Nikdy také netvrdí, že by Marx a Engels byli v jakémkoli období svého života plně souhlasili s celou Hegelovou filosofií; ukazuje, že v ní sice vždy viděli její racionální momenty, revoluční dialektickou metodu, ale vždy také spatřovali Feuerbachovu zásluhu v tom, že jako první kritizoval Hegelův idealistický systém z materialistických pozic. To jim ovšem nezabraňovalo, aby Feuerbachovi nevytýkali nedocení dialektiky v Hegelově filosofii. A Plechanov dobře postřehl i tu skutečnost, že to byla praxe třídního boje, která Marxovi a Engelsovi umožnila vidět nesprávnost teorií jak Hegelových, tak Feuerbachových. Tkačenko tedy na základě obsáhlého materiálu z Plechanovových spisů uzavírá, že článek „Filosofický vývoj Marxův“ nemohl být napsán Plechanovem, nýbrž že jej psal anonymní autor a že v něm není ani zrno pravdy.¹³⁾

Kdo však byl tímto neznámým autorem? Tkačenko upozorňuje na okolnost, že zápis Plechanovovy pařížské přednášky dělala L. I. Axelrodová-Ortodoxová, která také její zveřejnění uvítala nadšeným chvalozpěvem na Plechanovovy názory. Axelrodová byla Plechanovovou žačkou, chápala jej však značně mechanicky a interpretovala jeho názory svým

způsobem; byla jedním z vůdčích teoretiků menševismu, k němuž tehdy, v r. 1906, Plechanov již také přináležel. A je pozoruhodné, že se základní linie článku „Filosofický vývoj Marxův“ plně kryje s názory L. I. Axelrodové, kdežto s názory Plechanovovými před údajným čtením jeho lekce ani po tomto čtení se nekryje. Tkačenko proto soudí, že článek „Filosofický vývoj Marxův“ byl s největší pravděpodobností napsán přímo Axelrodovou, a jeho zveřejnění pod jménem Plechanovovým v době, kdy se Plechanov již nemohl bránit, kvalifikuje jako tendenci zastírat Plechanovovou autoritou snahy po sblížení marxistické filosofie s filosofií buržoazní, snahy po likvidaci leninské linie v rozvoji marxistické filosofie. To byly snahy, s nimiž právě tehdy začínaly vystupovat zbytky menševiků, resp. menševizující marxističtí teoretikové, aby tak marxistické filosofii ulomili její revoluční ostří.¹⁴⁾ Tkačenkovy závěry jsou zcela přesvědčivé, a proto také budeme v dalším, ponechávající stranou otázku, zda autorem „Filosofického vývoje Marxova“ je skutečně Axelrodová nebo někdo z okruhu jejích menševických přátel, hovořit o teorii „tří fází“ ve vývoji Marxově jako o teorii *připisované* Plechanovovi.

Abychom mohli seriózně posoudit, jak oprávněnost „třífázového“ vývoje Marxova, tak i oprávněnost tezí Mehringových, musíme si blíže všimnout jednak Marxovy činnosti do kritického února 1843, jednak Feuerbachova vývoje před r. 1841. Tato zkoumání nás zároveň přivedou k bližšímu rozboru ostatních názorů týkajících se časového určení Feuerbachova vlivu na mladého Marxe a objasní nám i otázku, do jaké míry byl Marx v tom či onom období Feuerbachem ovlivňován.

Začneme stručným nástinem Feuerbachových názorů do r. 1841, do vydání jeho „Podstaty křesťanství“. Nebude nás přitom zajímat celý vývoj Feuerbachova myšlení a všechny podrobnosti jeho učení, nýbrž soustředíme se hlavně na ty momenty, v nichž se zračí jeho přechod k materialismu. A tím tedy i na momenty, které mohly mít svůj význam pro mladého Marxe.